

Literatur hizkuntza: defentsa bat

Andolin Eguzkitza

0. Bernardo Atxagaren azken liburu ederra irakurri dudalarik, *Bi anai*, literatur hizkuntzaren ezaugarriez eta beharrez gogoratu naiz berriro ere, bertan agertzen den zenbait gauza atsegin izan ez dudalako, edota gustatzen ez zaizkidanen erakusgarri sumatu dudalako. Erran behar da, haatik, aipatu ditugunak eduki arren, liburuaren literaturtasunak bezala hala xamurtasunak eta gazi-goza ez dutela ezer galtzen, eta liburuaren irakurketa halandaxe ohi ez bezalako plazer-iturri gertatu zaidala. Babilio horien artean, bada, honako hauek ere aipa litezke: Atxagak hain era trebeaz deskribatzen eta erabiltzen ohi dituen egoera latzen ederra, pertsonaia beltzen izugarria eta beti ere irakurlearen bihotza ito-larrian jartzen eta uzten duen irkaitz mingotsa. Ez da hau beraz *Bi anai* ipuin luzearen kritika. *Bi anai*-k edozein zalantzaren gainetik bere dituen literatur balioetatik aparte sortu dizkidan burutapen-sorta baizik, gaur egungo euskal literatur hizkuntzaren behar konkretuek ere eragindakoa.

1. Euskararen batasunaren eztabaidak izan direla eta, sarri askotan literatur hizkuntzaren nortasuna ahaztu dugu. Chomsky-ren modura esateko, hizkuntza ez dela hor dagoen objektu bat aherentzi dugu, alegia, berez hizkuntzarik ez dagoela, hizkuntza potentzialtasun hutsa dela, hiztunen buruetan dagoena, eta handaxe gramatika horrek agerpen desberdin asko ukan dezakeela. Bat, esate baterako, norberaren berba egiteko modua; beste bat, herrikoen egiteko era; hurrengoa, ostera, eskualde batekoen ekoizpen linguistikoetan aurki daitezkeen elementu amankomunak; eta literatur hizkuntza, beraz, erregela berezi batzuen bidez ezaugarritzatzen dugun geure barne-gramatikaren ekoizpen bat baino ez dela. Ekoizpen berezi bat, arau batzuk betetzen dituen eta mintzaturiko hizkerek in orduan zerikusirik ez daukana. Hiru xenplu xume:

1) Hizkuntza arrotzak ikasteko prozesuan, hizkuntza mintzatuaren jabe sentitzen garelarik, hau da, jendeak dioena ulertzeko eta geure burua adierazteko beste dakigunean, hizkuntza horren jabe garela sinesten hasten gara. Hizkuntza hori irakurtzen hasi, ordea, eta jaistaldia, benetako jautsapen psikologikoa maiz, ia hitzik ez dugula ezagutzen konturatzean gertatzen zaigu. Edozein testu hartzen dugula esku artean, hiztegia behin eta berriz erabili behar dugula ohartzten gara, alegia, deus guti dakigula.

2) Jar gaitezen atoste batean, bestaldean dagoen lagun bati berbaz. Eta hitz egin barik, egoera horretan egoki den testu on bat irakur dezagun. Behingoan hasiko zaigu laguna itaunka ia zer gertatzen zaigun, txotxolotu ote garen edo pito bihurtu, ez delako osterantzean ulertzen zelan egiten dugun hitz. Sentsazioa, alegia, artifizialkeriarena da, batere natural eta ohizkoa ez den hizkerarena. Arrazoia agerikoa da: hizkuntza mintzatu barik, hizkuntza literarioa erabili delako.

3) Vladimir Nabokov-ek zioena, guztiz eztabaidagarria bestalde, elaberrigintzan, kontagintza idatziaren lurraldean alegia, ez daukala zentzurik elkarrizketak. Halakorik asko darabilen kontalaria errotik dela txar eta iruzurzale.

Hizkuntza idatziak, beraz, eta literatur hizkuntzak batez ere (sorkuntzan erabiltzen ez den prosa funtzionalarekiko aurkartzat) arau batzuk dauzka berez bete behar dituenak halakotzat joko badugu, baina ez inongo indarrek edo kanpo-eraginek sorturikoak, beraren burua literatur hizkuntzat difinitzen eta mugatzen duten erregelak berak baizik. Hain zuzen, erregela horiek

argi ez daudenean edo zehatz erabiltzen ez direnean gertatzen dira bakarrik arazook. Euskararen kasuan ezaguna zaigu literatura klasikotik datozkigun juntagailu menpekogileen ez ezagutzeagatik, edota albora uzteagatik, zelako problemak sortzen zaizkigun hitz laxoz idazteko orduan. Ez du horrek esan gura, ezta gutxiagorik ere, Altuberen sistemaz baliatuz bakarrik —zelanbait esateko— ongi ezin idatz daitekeenik (adibideak nabariak dira; besteren artean bi baino ez aipatzeko: Etxaide edo Txillardegi hainbatetan), askoz zailagoa eta bihurriagoa dela baikik. Beste kasu ezagun bat, inoiz aipaturiko aditz laguntzailearena dugu. Euskaraz edozer kontatzen hasi orduko, aditzaren formarekin egiten dugu topo, gehienetan aditz laguntzaile bat erabili behar dugulako. Horrek, nonbait, halako astuntasun bat ematen dio prosari, oso itsusia izan ei daitekeena. Zelan konpon orduan arazoa? Gramatika aldatuz, zalantzarik gabe ez. Ez dut nik ebazpen bat proposatuko, baina bai horregatik agerian utziko, euskal prosagile onek arazo horrekin egin dutenean topo, hagitz ondo jakin dutela baso beltzetiko irtenbidea aurkitzen, Axular lekuko, edota Laphitze zein Etxeberri Sarakoa.

2. Zelan azal orduan batuaz idatzitako hainbeste testuren artifizialtasun-usaina? Batua ote problema? Eta ene ustez erantzuna argi dago: ez. Erantzun zentzuzko bakarra, ene irudiko, idazlearen trebetasunik ezean datza, ez gramatikan. Izan ere, idazle horrek hizkuntza mintzatutik hurbilago legokeen hizkera erabiliko balu, antzeko oztupoak idoroko litzuke, eta horregatik beragatik, hizkuntza mintzatutik hurrago egoteagatik, adierazkortasuna askoz pobreago litzateke. Batuaren arerioen artean, izan ere, zenbat dira *hats luzeko* idazleok? Ez dagoenik ez nuke esanen, baina paragrafo laburren hesiak gainditzen dakitenak askorik ez direla gauza nabaria da.

Berba laburretan esanda: literatur hizkuntza guztiz da autonomoa, bere lege bereziak ditu eta bere dinamika propioa, eta gainera genezake apika, baita historia ere. Beraz, ene aburuz, edozeren izenean literatur hizkuntzari kanpotik atxekitzen zaizkion elementuek ez dituzte dinamika eta lege horiek baino apurtzen eta behaztopatzen.

3. Orain, gorago esan dugun bezala, Atxagaren liburuan ediren ditugunak aipatuko ditugu, ez horregatik lehenago esan gabe, ez dela hau Atxagaren ezagumendu linguistikoei egindako epaiketa, berak literatur hizkuntzaren erabiltzailea den neurrian

egin dituen aukeren eztabaida baizik. Izan ere, beraren testuak ezagututa, behingoan ohartzen da norbera, arazoa ez datzala besterik ezean egindako hautapenetan, arras kontzienteki hartu erabakietan baino, ene ustez, berriz ere derragun, literatur hizkuntzatik kanpoko izateagatik eragozpen eta enbarazu egiten dutenak bakarrik.

Hona hemen, diogunaren erakusgarri, hiztegiaren aldetik aurkitu ditugunak (parentesien artean geure aukera jarri dugularik):

Ipui (ipuin), *bilatu* (aurkitu), *barbero* (sendalari/osagile), *keja* (kexa), *igo* (igon), *haundi* (handi), *arrai* (arrain), *sofritu* (sufritu), *usaia* (usaina), *mesanotxe* (gaumahaitxo), *kulpa* (erru), *gizarajoa* (gaizaixoa), *losa* (lauza), *mantxa* (zikin, zetaka), *beztuak* (belztuak), *esajeratu* (gehiegizko), *pasilu* (pasabide), *borroka* (burruka), *hoiekin* (horiekin), *buila* (zaratots...), *esponja* (belaki), *painelu* (sudurzapi, mokanes), *antsi* (antsia), *deskuidatu* (adi egon ez, kontu gabe ibili), *paseo* (ibili), *karretera* (kamino...), *kanposantu* (hilerri, ortusaindu), *aitzeki* (aitzaki, atxakia), *harek* (hark), *paraje* (toki, leku, aurkientza), *eternidade* (eternitate, betikotasun, betierekotasun), *errepetititu* (errepikatu), *gusto* (gustu), *ajola* (axola), *zai* (zain), *korriente* (korronte, urtira), *armario* (armairu), *sila* (aulki), *suerte* (zorte, zori), *postura* (jarrera, ez noski *apustu* zentzuan), *errettrato* (errettrato), *itxusi* (itsusi), *abots* (ahots), *errekerudo* (gomuta, gogorapen...), *trantze* (estualdi, kinka), *famelia* (familia), *estazio* (geltoki), *jazten* (janzten), *desio* (desira, nahikunde), *pasatu* (denbora eman, ez *iragan* zentzuan), *memoria* (oroimen), *bentaja* (abantaila), *jestu* (keinu), *erreprotxe* (destaina), *konfiantza* (konfidantza), *sekretu* (segeretu), *kasu* (kasu), *mantxo* (mantso), *amorra* (amuarra), *entenitu* (ulertu), *eskar* (esker), *pausaje* (pauaia), *kajoi* (kaxoi, tiradera), *konbidazio* (gomitazio), *merienda* (askari), *gutxinez* (gutxienez), *burnia* (burdina), *harlos* (harlauza), *kitatu* (kendu, ez *kitto* egin/berdindu zentzuan).

Eta joskerazko bakar batzu erakustearren: *zerengatik gehienek ikusiak baitzituzten aipatzen zizkidaten gauza haiiek* (zeren...), *baina Mintzoa oso aldi bakanetan ematen da aditzera* (baina Mintzoak oso aldi bakanetan ematen du bere burua aditzera), *zerengatik hildakoak ere bizirik jartzen baititu* (zeren...), *zergatik etxe asko baitzeuden*, (etxe asko baitzeuden), *sartu gaitezen* (sar gaitezen), *zerengatik guregana etorri baitzen* (guregana etorri baitzen), *zerengatik bere anaia hasarra bezala egoten baitzen* (zeren...).

4. Arazoa, ordea, ez nuke hitz eta egitura hauen aukeran ikusi gurako, azken batean gauza bera bait da zein den aukera, *famelia* zein *familia*, eta goikoetan ene gustuak, hain segur, badiuke zer esan, literatur hizkuntzak nahitanahiezko azpiegitura linguistikoaren errotiko onarpenean baizik. Izan ere, hori izan bait da batuaren funtzio nagusia, funtzio politikoarekin batera: hizkuntza nazional bakarerrako azpiegitura linguistikoa sortzea, *euskal koinea* (euskaldunen arteko batuaren kontrakoek ez bezala, oso ondo ulertu dute hau espainiar nazionalismoaren ordezkariak). Koine hori daukagulako bakarrik, eta Euskal Herriaren oinarri linguistikoa funtsatua, beraz, has gaitezke literatur hizkuntza bakar hori aitzineratzen eta garatzen, has gaitezke literaturan oinarritzotzat den desbiderapenen xendratik ibiltzen, has gakizkioke oraino oso gutxi erabili den norberaren bihotzaren ondoan dauden berben eta esaeren erabiltzearen problemari ekiten. Has gaitezke, azkenek, lehengo egunean Xabier Pardo lagunak zioen bezala, adierazkortasunaren mailak lantzen. Eta *Bi anai* irakurri bitartean, *kajoi* hitza ikusteak ez zidan irakurketa-
ren ederra baino behaztopatu, aukera linguistiko horretaz egiten bait ninduen jakitun. Noski, *kajoi* erabiltzen duen edonork argudia lezake hori dela beraren bihotzeko berba. Eta kasu horretan ez nioke nik neuk ihardetsiko, hori esateak batuaren funtsaren oinarriak berriz ere kili-kolo jartzen ditugula ematen bait du aditzera; batuaren, literatur hizkuntzaren natura bera ez dela ulertzen agerian uzten bait du. Horregatik izaten da hain jasangaitza, kasu batez, *hotadun* euskaldun batek (*jota* gaztelauen modura ebakitzen duenatariko batek) zera diotsunean, beste euskaldunen hots hori ebakitzeko era oso artifiziala zaiola. Norberarena ez den edozer beti da arrotz, baina norberarenaz bakarrik ezin dezakegula literatur hizkuntza bat sor sinesten badugu, hau da, inoiz ez dugula adierazpenerako biderik aski aurkituko uste badugu, orduan bakarrik has gaitezke aurrera joaten. Beste gutzia ihi eta aha da bakarrik.

Amaitzeko, diogun, herri-literaturak (*Auspoa* deritzon argitaletxeak ateratzen dituen liburu ederretakoak bezalakoak) beste lege batzuk dituela (adibidez, eremu geografikoa mugatuagoa du) eta adierazkortasun-beharrizanak askoz urriago. Horregatik, iradokimen-iturri gerta daiteke eta zalantzarik gabe jakituria linguistikoaren sorburu, ez baina ezelan ere literatur hizkuntzaren ordezeko. Hain zuzen, herri-literaturaren hizkera literatur hizkuntzaren zimentari jartzean datza arazoa, hots, adierazpideen

urritasunaren kontzientziarik ezean eta batuaren azpiegitura linguistikoaren alboratzean. Zeharbide horietatik galtzen garen bitartean eta neurrian, ez gara gauza izanen geure literatura modernoaren oinarriak benetan funtsatzeko.

A.E.